

відповідною адаптацією та врахуванням сучасних тенденцій розвитку. Такий шлях розвитку зобов'язального права сприятиме його гармонізації та вдосконаленню. Методологічно неможливо нехтувати стрижнем, закладеним римським правом.

Вчення про зобов'язання з точки зору природи, складу вимагає уваги не тільки з боку навчальної літератури, яка містить традиційне (для подання навчального матеріалу в українських підручниках) скорочене викладення даного матеріалу, а полемічного обговорення цієї проблеми в провідних виданнях із застосуванням іноземного досвіду.

Література

1. Vinogradoff P.G. Villianage in England. – L., 1982. – P. 128.
2. Летяев В.А. Рецепция римского права в России XIX – начала XX в.: Авторефер. дис. ... д-ра юрид. наук: 16.11.01 / Нижегород. гос. ун-т им. Н.И. Лобачевского. – Саратов, 2001. – 194 с.
3. Савиньи Ф.К. Обязательственное право. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2004. – 640 с.
4. Гражданское право: Учебник: В 2 т. Т II, полутом 1 / Отв. ред. проф. Е.А. Суханов. – М.: БЕК. – Режим доступа: 2000//<http://www.lawbook.by.ru/civil/Suhanov2/cont.shtml>. – 25.12.05.
5. Хвостов В.М. Система римского права: Учебник. – М.: Спарк, 1996. – 482 с.
6. Підпригора О.А., Харитонов Є.О. Римське право: Підручник. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 512 с.
7. Победоносцев К.П. Курс гражданского права. Ч. 3. Договоры и обязательства. – Режим доступа: //<http://civil.consultant.ru/elib/books/17/>. – 20.02.06.
8. Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права. – М.: Статут, 2003. – 353 с. – (По изданию 1917 г.).
9. Савиньи Ф.К. Обязательственное право. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2004. – 640 с.
10. Цивільний кодекс України: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.
11. Цивільний кодекс України: Проект Закону / Народний депутат України В. Мусяка: Підготовлений до 2-го читання, 20.12.1996 р. – № 935.
12. Щенникова Л.В. Гражданско-правовое понятие обязательства // Законодательство. – 2005. – № 8. – С. 9-11.

УДК 347.440:347.68(477)

С.В. Мазуренко

СПАДКОВИЙ ДОГОВІР У СИСТЕМІ ПІДСТАВ ВИНИКНЕННЯ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ ТА ОБОВ'ЯЗКІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

З'ясування місця спадкового договору в системі цивільного права України має не тільки велике теоретичне, але й важливе практичне значення. Від того, до якого типу та виду договорів належить спадковий договір, залежить можливість застосування до регулювання відповідних відносин, пов'язаних з ним, загальних положень про певний тип договору, аналогії закону тощо.

Торкаючись цього питання, спочатку слід звернутися до загальних положень про класифікацію договорів у сучасному цивільному праві (і українському цивільному праві в тому числі), яка в науковій та навчальній літературі

здійснюється за різними підставами. Але почати таку характеристику з метою визначення видової належності спадкового договору, на нашу думку, доцільно з вказівки на ті види та різновиди договорів, що згадуються в цивільному законодавстві, передусім у Цивільному кодексі України (далі – ЦК), котрий разом з тим містить і спеціальні положення про спадковий договір.

У залежності від наявності й характеру підстав класифікації договорів такі підстави можуть бути поділені на три групи:

1. Види договорів, які прямо зазначені в законі або безпосередньо впливають з положень актів цивільного законодавства.

2. Види договорів, які прямо не зазначені в законі, але безпосередньо впливають з положень актів цивільного законодавства.

3. Види договорів, які не передбачені законом і безпосередньо не впливають з положень актів цивільного законодавства, але є поширеними в класифікаціях, що пропонуються в юридичній літературі.

Розглянемо першу групу. У главі 52 ЦК України прямо або в контексті викладу загальних положень цивільного законодавства названі декілька видів договорів.

Зокрема, у ст. 626 ЦК, спеціально присвяченій поняттям та умовам договорів, згадується про існування таких видів договорів, як односторонні договори, двосторонні договори, багатосторонні договори, відплатні договори.

Крім того, в інших нормах цієї глави йдеться про публічні договори (ст. 633), договори приєднання (ст. 634), попередні договори (ст. 635), договори на користь третьої особи (ст. 636).

Звідси випливає, що ЦК України розрізняє: 1) односторонні, двосторонні та багатосторонні договори; 2) відплатні на безвідплатні договори; 3) публічні та приватні договори; 4) основні договори та договори приєднання; 5) остаточні та попередні договори; 6) договори на користь його учасників (кредитора) та договори на користь третьої особи.

Розглянемо ці види договорів.

1) У залежності від характеру розподілу прав і обов'язків між учасниками договору останні поділяються на односторонні, двосторонні та багатосторонні договори (ч.ч. 2-4 ст. 626 ЦК України).

Договір є одностороннім, якщо одна сторона бере на себе обов'язок перед іншою стороною вчинити певні дії або утриматися від них, а інша сторона наділяється лише правом вимоги, без виникнення зустрічного обов'язку щодо першої сторони. Договір є двостороннім, якщо правами та обов'язками наділені обидві сторони договору.

Оцінюючи спадковий договір з цих позицій, слід зазначити, що в літературі він іноді оцінюється як двосторонній. Обґрунтовуючи цю позицію, В.В. Васильченко наголошує на тому, що правами та обов'язками наділені обидві сторони спадкового договору: набувач, з одного боку, набуває право власності на майно відчужувача, має право вимагати розірвання договору в разі неможливості виконання ним розпоряджень відчужувача, а з іншого – зобов'язаний належним чином виконувати відповідно до договору розпорядження контрагента.

Відчужувач має право робити певні розпорядження, вимагати від набувача вчинення визначених умовами договору дій майнового або немайнового характеру тощо, але, з іншого боку, на нього покладається обов'язок не відчужувати майно, визначене спадковим договором [1].

Проте така позиція викликає заперечення, оскільки глава 90 ЦК України не містить ні прямих, ані побіжних вказівок на двосторонній характер спадкового договору.

Навпаки, з аналізу тексту норм, що містяться в цій главі, можна зробити висновок, що права й обов'язки не розподіляються між обома сторонами договору, а права має одна його сторона – відчужувач, а обов'язки покладаються на іншу сторону договору – набувача.

Так, ст. 1302 ЦК України встановлює, що за спадковим договором одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпорядження іншої сторони (відчужувача) і в разі його смерті набуває право власності на майно відчужувача.

Отже, у змісті цієї норми ЦК України згадується про обов'язок лише набувача і нічого не говориться про відповідний обов'язок відчужувача. Що ж стосується права набувача на набуття права власності на майно відчужувача, то воно не пов'язане з обов'язком відчужувача передати це майно, оскільки виникає тільки в разі смерті відчужувача.

Крім того, у главі 90 ЦК України згадується лише про обов'язки, але не про права набувача. Зокрема, у ст. 1305 ЦК України йдеться про те, що набувач у спадковому договорі може бути зобов'язаний вчинити певну дію майнового або немайнового характеру до відкриття спадщини або після її відкриття.

Не може служити доказом двостороннього характеру договору і обмеження права відчужувача на відчуження майна, визначеного спадковим договором, іншим особам. У цьому разі йдеться не про обов'язок відчужувача, а саме про обмеження його права розпоряджатися певним майном, котре знаходиться в його власності. Тут варто зазначити те, що ст. 1307 ЦК України формулює це правило не у вигляді покладення відповідного обов'язку на відчужувача, а вказуючи саме на те, що йдеться про засіб забезпечення виконання спадкового договору. Він застосовується нотаріусом, котрий посвідчив цей договір, шляхом накладення заборони відчуження майна, що є предметом спадкового договору.

З урахуванням усього викладеного можна зробити висновок, що спадковий договір не є двостороннім, оскільки одна його сторона (набувач) має лише обов'язки, а інша (відчужувач) – лише права.

2) З урахуванням наявності або відсутності еквівалентності відносин договори поділяються на оплатні й безвідплатні.

За своєю сутністю спадковий договір є відплатним. На користь такого висновку свідчить та обставина, що набувач у разі смерті відчужувача набуває право власності на майно останнього і таким чином отримує повну або часткову компенсацію за витрати, зроблені ним у процесі виконання розпоряджень відчужувача.

Така особливість спадкового договору пояснюється, по-перше, тим, що він передбачає виконання обов'язків, конкретно встановлених договором, до або після смерті відчужувача, але право на майно відчужувача виникає лише після

смерті останнього. По-друге, спадковий договір є підставою виникнення алеаторних зобов'язань, тобто зобов'язань з невизначеним змістом стосовно витрат, яких може зазнати боржник [2]. Звідси випливає, що майно, яке отримає набувач після смерті відчужувача, може бути більшим або меншим за вартістю, ніж ті витрати, яких зазнав набувач. А може виявитися й так, що він взагалі не зазнав ніяких витрат, оскільки ст. 1305 ЦК України передбачає можливість покладення на нього обов'язку вчинити дії немайнового характеру. Проте й у цьому разі він отримає після смерті відчужувача право власності на майно останнього. У цьому разі виявиться, що він отримав прибуток, не здійснивши зі свого боку матеріальних витрат на користь іншої сторони договору.

3) Стаття 633 ЦК України дає підстави з урахуванням значення договору для задоволення приватних або публічних інтересів розрізняти приватноправові договори та договори публічні [3].

При цьому вказана норма визначає, що публічним є договір, у якому одна сторона – підприємець – взяла на себе обов'язок здійснювати продаж, виконання робіт або надання послуг кожному, хто до неї звернеться. Режим публічних договорів є винятком із загального правила, яке спирається на принцип свободи договору. Він прямо протилежний режиму “свободи договорів”, який найбільш повно виражає приватноправові засади, що складають основу цивільного права [4].

Визначення приватноправового договору ЦК України та інші акти цивільного законодавства не містять. Але шляхом тлумачення змісту ст. 633 ЦК України можна дійти висновку, що такими є всі договори, де жодною із сторін не є підприємець.

Оскільки спадковий договір не має таких особливостей суб'єктного складу, то його слід віднести до приватноправових договорів.

4) Відповідно до ст. 634 ЦК України, можна розрізняти основні договори і договори приєднання.

Основний договір є первісною і головною підставою визначення прав і обов'язків учасників зобов'язання.

Значення договору приєднання полягає в тому, що його умови визначені однією із сторін у формулярах або в інших стандартних формах і можуть бути прийняті іншою стороною лише шляхом приєднання до запропонованого договору в цілому. Це означає: “або погоджуєшся з усім, що я пропоную, або договору не буде”. Тому, можливо, більш точним, ніж “приєднання”, може вважатися термін “продиктований договір”. Він дозволяє підкреслити обидві ознаки зазначених договорів: і те, що особа приєдналася до основного договору, не маючи можливості обговорювати його умови, і те, що вона змушена була внаслідок якихось причин вчинити саме так [5].

Характерні ознаки спадкового договору свідчать про те, що він належить до основних договорів, тобто до тих, що є основним актом, котрий чітко і повно визначає права й обов'язки сторін такого договору.

Але виникає запитання: чи може бути спадковий договір також договором приєднання? З одного боку, ніби немає перешкод, щоб якась інша особа приєдналася на стороні відчужувача до вже укладеного спадкового договору.

Наприклад, спочатку відчужувачем виступав один із подружжя, а потім до нього вирішив приєднатися інший з подружжя, щоб збільшити зацікавленість набувача у виконанні наданих йому розпоряджень.

Проте варто звернути увагу на те, що ст. 634 ЦК України не просто вказує на можливість приєднання однієї особи до угоди, укладеної іншою особою, а пов'язує це з певними вимогами. Такою обов'язковою вимогою (і ознакою договору приєднання) є те, що його умови мають бути визначені однією із сторін у формулярах або в інших стандартних формах. Отже, якщо таких стандартних форм немає, то про договір приєднання не може йтися вже за самим його визначенням.

5) За ступенем юридичної завершеності можна виокремити договори остаточні та попередні.

Остаточні договори безпосередньо породжують права та обов'язки сторін щодо виконання робіт, надання послуг, передачі майна тощо. Натомість, попередній договір таких прав та обов'язків безпосередньо не породжує. Він лише створює обов'язок: після закінчення певного строку (чи з настанням певного терміну) укласти передбачений ним новий договір (ст. 635 ЦК України). Іншими словами, попередній договір є угода про укладення договору в майбутньому.

ЦК розрізняє попередній договір і договір про наміри. Договір про наміри (протокол про наміри), якщо в ньому не виражена прямо воля сторін придати йому силу попереднього договору, не породжує цивільно-правових наслідків [6].

ЦК не закріплює прямо якихось конкретних видів попередніх договорів і не обмежує їх суб'єктний склад. Це дозволяє зробити висновок, що спадковий договір також може бути як остаточним, так і попереднім договором, тобто на момент його укладення може відображати попередню домовленість, а потім його умови уточнюються в остаточному договорі або в договорах, які укладаються на основі попереднього договору.

6) У залежності від суб'єкта, що набуває права за договором, розрізняють договори на користь сторони договору (кредитора) і договори на користь третьої особи.

Договір на користь кредитора – це цивільно-правовий договір, що встановлює цивільне право кредитора і ґрунтується на врахуванні інтересів цього учасника відповідного зобов'язання.

Договір на користь третьої особи означає, що боржник зобов'язаний виконати свій обов'язок на користь третьої особи, яка встановлена або не встановлена в договорі. Причому ця третя особа, так само як і кредитор, також має право вимагати від боржника виконання договору, якщо інше не встановлено договором або законом чи не впливає із суті відносин (ст. 636 ЦК України).

Спадковий договір є договором на користь відчужувача (кредитора), оскільки саме за його розпорядженням і в його інтересах зобов'язаний вчинити певну дію набувач (ст. 1304 ЦК України).

Проте немає перешкод для укладення його як договору на користь третьої особи. При цьому третя особа може виступати як на “боці відчужувача”, так і на “боці набувача” (звичайно, третя особа не виступає стороною договору на

будь-чиєму боці. Термін “на боці відчужувача” тощо тут вживається лише для вказівки на те, хто з учасників договору прагне встановити цивільне право для третьої особи).

Зокрема, відчужувач у своєму розпорядженні може вказати конкретну особу, на користь якої набувач має вчинити дію майнового або немайнового характеру. Якщо така дія має бути вчинена до відкриття спадщини, то вимагати її виконання, очевидно, має право лише відчужувач. Це впливає із сутності даного договору. Зокрема, з того, що саме відчужувач визначає предмет, характер та сутність дії та забезпечує зустрічний інтерес набувача передачею йому майна у власність після відкриття спадщини.

З іншого боку, можливе укладення спадкового договору як договору на користь третьої особи і з боку набувача. Тобто він приймає на себе обов’язок вчинити певні дії на користь відчужувача і виступає тут боржником, з тим що право власності після відкриття спадщини виникає в третьої особи.

Аналіз підстав виникнення спадкових правовідносин свідчить, що в цивільному праві України співіснують декілька підстав виникнення прав і обов’язків спадкоємців та інших осіб на майно померлого: вказівка закону, заповіт, заповідальний відказ, спадковий договір, договір довічного утримання тощо. Але спадковий договір посідає особливе місце поміж цих та інших юридичних фактів, що тягнуть виникнення права на майно небіжчика. Це пояснюється тим, що спадковий договір поєднує в собі елементи речового і зобов’язального правочину, внаслідок чого виникнення права власності на спадкове майно може виникати після смерті відчужувача раніше за виконання зобов’язання набувачем.

Література

1. Васильченко В. Юридична сутність інституту спадкового договору та його місце в системі цивільного права // Право України. – 2003. – № 6. – С. 118-121; № 7. – С. 137-138.
2. Иоффе О.С. Обязательственное право. – М.: Юрид. лит., 1975.
3. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Общие положения. – М.: Статут, 1997. – С. 197-199.
4. Луць А.В. Договір в цивільному праві – акт вільного волевиявлення сторін // Держава і право. – К., 2000. – Вип. 6. – С. 222-229.
5. Харитонов Є.О., Санахметова Н.О. Цивільне право України. – К.: Істина, 2003. – С. 429-430.
6. Новицкий И.Б., Лунц Л.А. Общее учение об обязательстве. – М.: Госюриздат, 1950. – С. 144.

УДК 347.764

А.С. Адамов

СУТЬ, ФУНКЦІЇ ТА ПРИНЦИПИ СТРАХУВАННЯ

Потреба українського економічного життя в швидкому становленні страхування як такого і морського страхування зокрема як способу забезпечення інтересів суб’єктів господарської діяльності в збереженні майна, що належить їм, в умовах, коли комерційне страхування з тих або інших причин є немож-